

A BOLSEVIZMUS ELMÉLETI ALAPJAI.

KÍSÉRTET járja végig Európát — a kommunizmus kísértete! ... Ez a megállapítás, melyet Marx és Engels 1847-ben a «Kommunista Kiáltvány» élére állítottak, talán sohasem bírt annyi történelmi igazsággal, mint épen napjainkban. Csakhogy a vörös kísértet immár kilépett az éjféλι órák sötétjéből a valóság napvilágára, s annak az óriási forradalmi tűzvésznek a fényénél, amely a szent orosz birodalom rombadőlt épülete felett több mint négy esztendő óta tombol, mint véres ököl és hatalmas földi étvágygal rendelkező kolosszus bontakozik ki szemünk előtt, sötét árnyékát végig vetítve egész planétánkon. Ha azonban, ezt az embervértől gőzölgő óriást, aki a legelevenebb realitással markol bele a történelem dübörgő szekerének a küllőibe, közelebről szemügyre vesszük, úgy látni fogjuk, hogy ő mégsem a valóságos élet szülöttje: ziháló melléből kihallatszik egy automata berregése, amely az öreg Marx könyveiből ismert ütemekre indul s fakó arcán, melyet csak a pusztító tűzvész visszfénye fest veresre, anyajegyként ott rágódik szürke elméletek réteges penésze.

Csodálatos, hogy ennek dacára az a mindjobban dagadó irodalmi hullám, amely a «Kommunista Kiáltvány» megelevenedett kísértetének, a bolsevizmusnak a nyomában támadt, mennyire elhanyagolja e forradalmi mozgalom elméleti alapjainak a feltárását. Kiváltképen áll ez a magyar munkákról, amelyek a bolsevizmust úgyszólván kizárólag gyakorlati megvalósulásának oldaláról vizsgálják s csupán a történelmi eseményeknek a leírását adják anélkül, hogy a bolsevista elméleteknek az elemzését megkísérelnék. Kevés kivételtől¹ eltekintve azonban a külföldi irodalom is hasonló képet mutat.

Ezen irodalmi állapot magyarázatául szolgáló okok egyikét bizonyára abban a felfogásban kell keresnünk, amely a bolsevizmusban nem lát egyebet, mint a világháború összeomlása nyomán felszínre vetődött társadalmi salak, egy csomó gazember, örült és gonosztevő borzalmas garázdálkodását, a gyilkosság, fosztogatás és tömegterror fekete éjszakáját, amelybe a megvalósítandó elméletek vagy ideálok egy halvány fénysugara sem téved, minthogy mozgalmaihoz csupán a legalacsonyabb-

¹ Mint ilyet említhetjük a következőket: Hans Kelsen: Sozialismus und Staat. Leipzig 1920, és Vom Wesen u. Wert der Demokratie. Tübingen 1920; Wilhelm Mautner: Der Bolschewismus. Voraussetzungen, Geschichte, Theorie. Stuttgart 1920; K a r l Diel: Die Diktatur des Proletariats u. das Rätesystem. Jena 1920; Karl K a u t s k y: Die Diktatur des Proletariats. Wien. 1918; végül a bolsevizmusról szóló fejezetet Werner S o m b a r t: «Sozialismus u. soziale Bewegung.» c. műve 7-ik kiadásában. Jena 1919.

rendű emberi indulatok fêkeveszett tobzódása szolgáltatja a motívumokat. «A bolsevizmusnak — olvassuk — elmélete egyáltalában nincsen.»¹

S ki tagadhatná, hogy az érem egyik oldala valójában ezt a képet mutatja? Hiszen maga Lenin mondotta egyszer, hogy egy meggyôzôdéses bolsevistára huszonkilenc örült és hetven gonosztevô esik. Az éremnek azonban egy másik oldala is van, s ezért a fenti felfogás alaposan téved.

Bizonyos, hogy a bolsevizmus nagy részben a világháború gazdasági és tömegpszichológiai hatásainak a bomlási terméke. Innen erednek mindenekelôtt arculatának machiavellisztikus vonásai. Bizonyos az is, hogy alakítólag hatottak reá a szertelenségre hajló orosz lélek s az orosz közállapotokban évszázadok óta meggyökerezett deszpotizmusnak tehetetlenségi nyomoték gyanánt ható erôi. Ez az oka mindenekelôtt annak, hogy a proletárdiktatúra egy újabb deszpotizmus alakját öltötte magára. Éppen olyan bizonyos azonban az is, hogy a bolsevizmus sohasem léphetett volna a történelem színpadára, ha a számkivetettség magányában meg nem születnek azok az elméletek, amelyeket a német tudományos szocializmus megalapítója az ô szegényes dolgozószobájában megalkotott s amelyeket több mint félszázaddal késôbb az a másik számûzött, kit a sorsfordulat az orosz cárok helyére tolt, tovább fejlesztett. Érdekes és hálás feladat lenne a legújabb kor történetírója számára, megállapítani és pontosan lemérni, hogy ezek a történelmi hatóokok és ezek a theoretikus erôk milyen arányban érvényesültek a világtörténet legnagyobb forradalmában. Nem kételkedünk abban, hogy ennek a vizsgálatnak az eredménye alaposan rációfólna éppen a Marx-féle történelmi materializmus tanításaira, amelyek a társadalmi élet «ideologikus» tényezôinek önálló hatását tagadják és kimutatná, hogy az orosz forradalom irányának a megszábanásánál éppen eszmék, téveszmék, elméletek hatottak döntô súllyal közre.

Forradalmakban, különösen pedig a forradalmak által létrehozott berendezkedésekben egyáltalában sokkal inkább érvényesül az ü. n. «ideologikus tényezôk» hatása, mint a lassú szerves fejlôdés folyamán. Minden forradalom többé-kevésbé racionalisztikus színezetû, habár az indulatok gôzében, melyek a megvalósulásnál szolgálatában állanak, sokszor el is homályosul maga az irányító eszme. A forradalmakat rendszeren csendes filozófusok csinálják, természetesen többnyire csak jóval haláluk órája után.

Az orosz bolsevizmus is elsôsorban Marx Károly mûve, habár pusztító tüze Marx születése századik évfordulójának elôestéjén gyült csak ki.

Lenin, «a forradalom szíve és esze» az élet-halálharc legkritikusabb óráiban idôt szakít magának arra, hogy megírja «Állam és forradalom» címû könyvét, a bolsevizmus elméletének azt az alapvetô okiratát, amely nem egyéb, mint rendkívül részletes és értékes Marx-exegézis. Nagy éles-elméjûséggel és aprólékossággal igyekszik ebben Marx egyes kijelentéseinek valódi értelmét megállapítani, hogy azok alapján kitűzhesse a forradalom

¹ A bolsevizmus Magyarországon. Szerk. Gratz G. Bpest. 1921. Balogh: A propaganda. 183. l.

által megvalósítandó feladatokat. És a bolsevista forradalomnak valóban egyik legjellemzőbb vonása az az emberfeletti erőfeszítés, melyet vas-energiájú vezetői kifejtenek, hogy a reális élet fejlődését a marxista elméletek Prokrustes-ágyába kényszerítsék. Hogy ez az igyekezetük igen sokszor nem sikerül, hanem a közállapotok legtarthatatlanabb visszasságait hozza létre, úgy hogy később önmaguk is kénytelenek egyik-másik elméletük erőszakolásának az útjáról letérni, nem jelenti azt, hogy ezek az elméletek hatástalanok lettek volna. Mert hiszen éppen azok a visszasságok és tarthatatlan állapotok, amelyekre vezettek, legsajátosabban hozzátartoznak a bolsevista forradalom ellentmondásokkal terhes lényegéhez. És megint csak a bolsevizmus vezető elméinek elméletek iránti különös hajlandóságát mutatja az a körülmény is, hogy gyakorlati politikájuknak kényszerű letérését az elmélet által kitűzött útról elméleteik utólagos módosítása által igyekeznek megindokolni. Közben rendszeresen még mindig azt hiszik, hogy az eredeti, a hamisítatlan marxizmus talaján állnak. Szürke elméletek eleven belemarkolása a való élet tarka forgatagába, s a fejlődő realitások visszahatása az ideológiára sehol a világtörténet nagy folyamában nem mutatkozik olyan szemléltető világossággal, mint a bolsevista világégés boszorkánytáncában.

Az elmélet dogmáinak uralkodó pozíciója annyira hozzátartozik a bolsevizmus lényegéhez, hogy, ha az atheista bolsevista társadalom államformáját kellene megjelölnünk, nem haboznánk azt — akármilyen paradoxnak is lássék — a theokrácia szóval jellemezni. (Theokráciát természetesen abban az értelemben véve, hogy az államéletben nem földi akaratok, hanem az élők fölé emberfeletti magasságba emelt dogmák uralkodnak.) A bolsevista államban ugyanis elsősorban nem az a kérdés, hogy mit kíván a nép akarata, nem is arról van szó, bár ennek már sokkal nagyobb a súlya, hogy mikép szól a vezér vagy a vezetők határozata, hanem az első kérdés mindig az, hogy mit követel Marx-Engels dogmáinak az abszolút uralma. A bolsevizmus elméletének legélesebb eszű boncolója, Kelsen, egészen közel jut a fenti megállapításhoz (Sozialismus u. Staat 113. 1.); de a bolsevizmust ismertető többi munkák is általában kiemelik azt a valóságot, hogy a marxista elméletek az új tan követőinél a vallási hit jellegzetes vonásait öltik magukra.¹ Ez nyitja meg számukra a vallási meggyőződés fanatizmusának azt az energiaforrását, amely úgy látszik az emberiség legmagasztosabb alkotásait és legborzasztóbb tévedéseit egyaránt létrehozza.

Hogy a marxizmus tanításainak dogmákká avatása összeegyeztethető-e magának Marx Károlynak a felfogásával, az más kérdés. Ismeretes Marxnak az a mondása, hogy: «Moi, je ne suis pas Marxiste».

Joggal felmerülhet továbbá az a kérdés, hogy amennyiben a bolsevizmus nem egyéb, mint a marxizmus tételeinek a hitvallása, beszélhetünk-e a bolsevizmus önálló jelentőségű elméletéről? A bolsevista írók maguk feladatukat kizárólag abban látják, hogy Marx tanítását, amelyet a mester szocialista követői olyan hallatlan módon eléktelenítettek és beszennyez-

¹ V. ö. pl. Gratz i. m. 5. 1.; Sombart i. m. 144. 1. Mautner i. m. 333. 1.

tek, a maga hamisítatlan tisztaságában visszaállítsák. Nem akarnak ők ragyogó új elmélet-palotát emelni a társadalmi tudományok széles mezein, hanem csupán a marxizmus sokfrontú bérkaszányját akarják a maguk számára elkommunizálni, kilakoltatva belőle az «orthodox marxizmus», «revizionizmus» és egyéb neveken szereplő szocialista irányokat.

Kétségtelen, hogy éppen ebben a körülményben kell keresnünk egy további okát annak a jelenségnek, hogy az irodalom a bolsevizmus elméleti alapjainak a kifejtését annyira elhanyagolja. A «marxizmus» elnevezéssel elintézhetni vélik a kérdés egész elméleti részét. Holott éppen a fentvázolt körülmény az elméleti kutatás különös feladatává tenné, hogy ítéletet hozzon a valódi gyűrű birtokáért folyó testvérperben. Az elméleti analízis segítségével meg kellene állapítani, hogy helytálló-e a bolsevizmusnak az az állítása, hogy magát a valódi, hamisítatlan marxizmus őrzőjének mondja?

Milyen viszonyban áll tehát a bolsevizmus elmélete a marxizmushoz?

Marxizmus alatt e helyt természetesen csupán csak azt az elméleti rendszert értjük, amely magának Marxnak és Engelsnek írásaiban maradt ránk. Éppen a bolsevizmus egyik érdeme az elmélet terén, hogy figyelemztetett arra, hogy a marxizmust az újabb szocializmusnak még azzal az irányával sem azonosíthatjuk, amelyet pedig általánosan az «orthodox marxizmusa néven szoktak emlegetni.

Azokat az elméleteket, amelyek Marx és Engels írásaiban egy határozott világfelfogás egészévé olvadnak össze, négy csoportba oszthatjuk: 1. az általános filozófiai alapok, 2. a szociológiai és történelembölcseleti elméletek, 3. a közgazdaságtani megállapítások és 4. a politikai tanítások — még pedig részint általános államtani felfogások, részint gyakorlati politikai irányelvek — csoportjára. A rendszer váza a társadalom- és történelembölcseleti alapfelfogásban rejlik, amelynek az általános filozófiai elméletek csak támasztékai, a gazdasági és politikai tanítások pedig csupán konkrét alkalmazásai: a gazdaságiak a kapitalisztikus termelés korszakára, a politikaiak a proletariátus gyakorlati politikájára.

A marxizmus lényeges alkatelemét képező elméletek között nincsen egy sem, amelyet a bolsevizmus theoretikusai mondhatni szószerint ne vallanának. E szempontból tehát a bolsevizmus valójában hamisítatlan marxizmus. Egy lényeges eltérést mindazonáltal konstatálnunk kell, ha a két rendszer egészét állítjuk egymással szembe. Marxnál a társadalom- és történelembölcseleti felfogás áll a rendszer középpontjában, míg a bolsevista irodalomban a politikai elméleteken nyugszik a hangsúly. A bolsevizmusnak éppen ez a sajátja, hogy a marxizmus épületének talán legkevésbé kiépített politikai oldalszárnyában rendezkedik be, hogy ezt a részleteiben többé-kevésbé hiányos és befejezetlen részt igyekszik teljesen kiépíteni és továbbfejleszteni, jellemző leginkább Marx tanításaihoz való viszonyára. Abban a képből, ahogy a marxizmus a bolsevizmus keretében megjelenik, Marx rendszerének hatalmas hegygerince, a társa-

dalombölcseleti felfogás, az elmosódó háttérbe vonul, míg az előtérbe került államelméleti és gyakorlati politikai kérdések mezején minden kis vakondtúrás teljes életnagyságban jelenik meg. Ennyiben talán nem egészen helytelenül mondja a magyar bolsevizmus szomorú emlékü vezére, hogy az állammal szembeni politikára «csak néhány utalás volt elszórta Marx és Engels írásaiban, és ezekből építette fel Lenin a maga — elméletét és gyakorlatát». (Kun Béla, Lenin «A harc útja» c. füzeté magyar kiadásának előszavában.)

Hogy ennek a politikai elméletnek és gyakorlatnak a kiépítésénél nem egyszer ellentétbe kerül magának Marxnak az álláspontjával, az a bolsevizmus második jellemző vonása a marxizmussal szemben. Mert abban, hogy a bolsevizmus és marxizmus között nem egy eltérés konstatálható, igazuk van a bolsevizmus elméletével foglalkozó munkáknak. Nincsen igazuk azonban abban, ha azt hiszik, hogy ezen eltérések a marxizmus lényeges tanításaira, Marx erősen meggyökerezett alapvető felfogásaira vonatkoznak.

Egy harmadik jellemző vonása a bolsevizmus elméletének a marxizmussal szemben végül az, hogy Marx tanításait egy eredeti irányban határozottan tovább is fejlesztette, a proletár osztályállam formájául a szovjetrendszert állítván oda, a benne rejlő részint túlzottan demokratikus, részint demokraciellenes elemekkel.

A részletesebb vizsgálat meg fog győzni e megállapítások igazságáról.

1. Ami mindenekelőtt a bolsevizmus filozófiai alapjait illeti, Lenin: «Materializmus és empiriokriticizmus» (Megjegyzések egy reakciós bölcseleti irányzatról) c. műve, amely e tekintetben a legbővebb forrást szolgáltatná, sajnos, nem hozzáférhető.¹ Pusztán címe is elárulni látszik azonban annyit, hogy az Avenarius-féle filozófiai iránnyal szemben próbálja megvédeni a dogmatikus materializmust. Különböző csupán egyes odavetett megjegyzésekből kell a bolsevista írók filozófiai felfogására következtetnünk. Nézeteiket bővebben sehol ki nem fejtik, a marxi felfogás helyességét magától értetődőnek tekintik. Materializmusukra nézve jellemző Bucharin ama helye, amely a pravoszláv vallásban a bizánci bürokrácia tükröződését látja.² Mintha csak a Feuerbach-féle filozófia elevenednék meg előttünk, amely Marxnak is forrásául szolgált. Az öreg «dialektikus módszer?) is feltétlenül fenntartandónak vallják. «A történelem az ellentmondások útján halad előre — mondja Bucharin — Hegel dialektikája, melyet Marx állított talpra, helyes».³ S az orosz forradalmat is úgy tekinti, mint amely által «a történelem egy dialektikus ugrással fejetetejére állította azt a viszonyt, amely eddig a «nép» és a «hatalom» között fennállott».^{4,5}

¹ Idézi Kun Béla Lenin «A harc útja» c. műve II-ik magyar kiadása előszavában. 111. l.

² A kommunisták programja. III-ik magyar kiadás. Bpest, 1919. 73. l.

³ Bucharin: Világ gazdaság és imperializmus. Bpest, 1919. 142. l.

⁴ Bucharin: Az imperializmus diktatúrájától a proletariátus diktatúrájáig. Bpest, 1919. 3. l.

⁵ A dialektikus felfogást illetőleg v. ö. még: Bucharin: Világ gazd. Stb. 84.

2. A Marx társadalom- és történetbölcseletének gerincét képező szociális determinizmus és történelmi materializmus is következetesen végigvonul a bolsevista írók fejtegetésein. Lenin a «történelmi végzetszerűségről» beszél,¹ amely Bucharin szerint «kérelhetetlen szükségszerűséggel» halad.² «A történelmi folyamat minden láncszeme — mondja utóbbi — szükségszerű mennyiség.»³ S ezen egész szükségszerű «társadalmi élet alapja — ugyancsak szerinte — az anyagi javak termelése».⁴ «Az egyenlőség eszméje — állapítja meg továbbá Lenin — maga is csak visszatükröződése az árútermelés viszonyainak.»⁵

3. Marx gazdasági elméletei is eredeti változatlanságukban képezik hitvallását a bolsevizmus theoretikusainak. A többletérték elméletére való hivatkozást megtaláljuk Bucharinnál (Világgazd. stb. 62, 63, 64. 11.) Grigorovici Taljánánál (Az osztályharc. Bpest, 1919. 4. 1., 18—19 11.) s a III. Internacionálé II. kongresszusának a kiáltványában. (71. 1.) A kapitalisztikus termelés fejlődési tendenciáira nézve megállapított Marx-féle törvényszerűségek pedig szinte teljes számmal ott virítanak «Az oroszországi kommunista párt programjában». (I. m. 4—6. 11.) Különös előszeretettel hivatkoznak a koncentráció-, elnyomorodás-, válság- és katasztrófaelméletre Bucharin és Radek.⁶ Utóbbinál a szocializálódási elméletet is megtaláljuk (I. m. 4. 1., 16—17. 1.) S mint ezen fejlődési tendenciák szükségszerű eredménye jelentkezik náluk a szocialista társadalmi rend. (Grigorovici T. i. m. 29. 1.)

Magát az orosz forradalmat is a Marx által megállapított gazdasági fejlődésirányok eredményének tekintik. És itt sajátos hallani, hogy ezek a lázadó titánok, kik a világtörténet legnagyobb forradalmát hozták mozgásba, művüket a végzetszerű kénytelenség hatásának tulajdonítják. «Jól tudjuk — mondja Lenin — hogy a forradalmat sem parancsszóra, sem pedig megbeszélésre nem lehet megcsinálni. Tudjuk, hogy a körülmények bennünket, szocialista proletárokat csupán előretoltak, nem a mi érdemünk miatt, hanem Oroszország különös visszamaradottsága következtében.» (Két levél az amerikai munkásokhoz. Bpest, 1919. 16. 1.) «Az orosz forradalom nem az orosz proletariátus különös érdemének, hanem a történelmi események általános alakulásának köszöni létét, miközben a történelmi végzetszerűség egyelőre az első helyre állította az orosz proletariátust.» (U. o. 6. 1.) Az orosz forradalom — mondják — kétségtelenül

119, 143, 144. 11.; Kun Béla (Dokumente der Einheit. 14. 1.) és Lukács György fejtegetéseit. (U. o. 24—25. 11.)

¹ Harc a kenyérért. Bpest, 1919. 6. 1.

² Világgazdaság és imperializmus. 75. 1. V. ö. u. o. 45—46.

³ U. o. 108. 1. V. ö. Az oroszországi komin, párt programja. Elfogadta a VIII. pártkongr. 1919. márc. 18—23-án. Budapest, 1919. 6. 1.

⁴ Világgazd. stb. 6. 1.

⁵ A kommunista forradalom irányelvei. A III. Internacionálé II. kongresszusának (1920. júl. — aug.) kiáltványa és elfogadott tézisei. Wien, 1920. 45. 1.

⁶ Bucharin: Világgazd. stb. 120, 134, 135, 144. Radek: A szocializmus fejlődése a tudománytól a valóságig. 4, 13, 17, 19. 1. V. ö. Grigorovici T. i. m. 24, 29. A komm. forr. irányelvei. 77. 1.

a háború eredménye. Ámde a világháború pusztán a kapitalizmus legteljesebb kifejlődési formájának, az imperializmusnak a következménye. Az imperializmus, mint a kapitalizmus legtökéletesebben kifejlett formája pedig fokozott mértékben domborítja ki azoknak a fejlődési elméleteknek, különösen a tökekoncentráció-, az elnyomorodás-, a válság- és katasztrófaelméleteknek a helyességét, amelyeket Marx a kapitalisztikus gazdálkodásra általában megállapított. (Bucharin: Világgazd. 143.1.) A háborút magát is a Marx-féle válságelmélet szemüvegén keresztül nézik. «A háború—mondja Bucharin — egy óriási krízishez hasonlóan kiélesítette a kapitalista fejlődés alapvető irányzatait, szerfelelt meggyorsította a finánc-kapitalista viszonylatok fejlődését és a tőke központosítását világméretben.» (Világgazd. stb. 120. 1.) Másrészről előidézte és meggyorsította a tömegek óriási mértékű elnyomorodását, «a munkásosztály jobbgátsorba sülyedését».¹ Így szükségképen be kellett következnie a Marx által előrelátott katasztrófának: «a háború által felidézett szörnyűségek, nyomor, pusztulás mind-mind kikerülhetetlenné tették a tőkés társadalom csődjét és az átmenetet a társadalmi gazdálkodás magasabb fokához». (U. o. 6.1.) S ez az átmenet annál könnyebb, mert a Marx-féle szocializálódási elméletnek megfelelően, maga a kapitalizmus teremti meg az új rend első feltételeit: «A háború és a háborúra való imperialista előkészület igényei a burzsoáziát a kapitalizmus új formája felé, a termelés és szétosztás államosításához, a régi burzsoá individualizmus teljes megsemmisítéséhez (sodorják)». (Bucharin Világgazd. stb. 131.1.) Az összes Marx-féle előfeltételek ekként adva lévén, «a kapitalista buroknak feltétlenül meg kell repednie». (U. o. 143.) Mintha csak a kommunista kiáltványt olvasnók: «A kapitalizmus eddig nem látott fokra emelvén a termelés koncentrációját, megteremtve a központosított termelő apparátust, egyidejűleg saját sírásóinak óriási tömegeit készítette elő ... milliónyi felfegyverzett embert (híva) elő a történelem színpadára». (U. o. 144.) «Út a kapitalista tulajdon vég-órja. A kisajátítók kisajátítatnak.» (U. o. 144.)

Nem helyes megítélése tehát a bolsevizmusnak az, amely ellentétet lát közte és a történelmi materializmus között azért, mert a bolsevizmus nem a gazdasági fejlődéstől várja a szocializmus megvalósulását, a modern társadalom «belenövését a szocializmusba», hanem a háborús összeomlás véletlen katasztrófáját akarja a társadalmi rend gyökeres megváltoztatására felhasználni.

Már több jogosultsága van annak a felfogásnak, amely Marx tanításaival szemben abban lát ellenmondást, hogy épen a gazdasági tekintetben legelmaradottabb európai ország akarja leghamarább megvalósítani a gazdasági fejlődésnek Marx szerinti végső célját. A bolsevista íróknak azonban erre is megvan az ellenérvük. Mindenekelőtt utalnak arra, hogy

¹ Az oroszorsz. komm. p. programja 6. 1.; v. ö. Bucharin: Világgazd. stb. 134.1.: «a munkásosztály formálisan is rabszolgasorsra jut az imperialista állammal szemben; 135. 1.: «a munkásokat megfosztják költözködési joguktól, sztrájkjoguktól. A munkások jobbgátsóká válnak, akik nem a rőghöz, hanem a gyárhoz vannak kötve.»

Oroszország is elérte már a kapitalista fejlődésnek azt a fokát, amely a szocializmus megvalósítására nézetük szerint éretté teszi. Utalnak a múlt század utolsó felében a külföldi milliárdos kölcsönök segítségével, állami támogatással mesterségesen kifejlesztett orosz nagyipar koncentrált jellegére, annak «amerikai» arányaira. S megállapítják, hogy «ha egy államban a kapitalista fejlődés már odáig jutott, hogy az iparnak, a hitelnek, a forgalomnak legfontosabb ágai már összpontosított kapitalista csoportok kezeiben vannak» (Radek i. m. 16—17.1.), akkor g a z d a s á g i l a g a helyzet érett a szocializmus megvalósítására. Ami a nyugati államokban, hol a gazdasági helyzet még érettebb a szocialista forradalomra, ennek kitörését akadályozza, az az, hogy ezen nyugati államokban a tőkés állam szervezete is sokkal erősebb, úgy hogy «sokkal hatalmasabban bírja leszorítani a tömegek erejét, mint az ifjabb tőkés államok». (U. o. 18.) Épen ezért «azok a tőkés államok, melyeknek hatalmi elnyomó szervei a legziláltabbak, válnak a szocializmus áttörési pontjaivá». (U. o. 19.) Igaz, hogy Marx elsősorban a nyugati államokban várta a szocialista forradalmat. Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy Marx már a saját korabeli ipari fejlettséget elegendőképpen érettnek tekintette a szocializmus bevezetésére, továbbá azt sem, hogy különben sem tartozik Marx felfogásának a lényeges részéhez az a kérdés, hogy vajjon a gazdaságilag leginkább fejlett államból fog-e a forradalmi lavina kiindulni. Marx maga is számol e tekintetben a népjellegben rejlő sajátságokkal. Oroszországot illetőleg sem tartja kizártnak, hogy a kezdeményezés onnét induljon: «Oroszország képezi (ma) — írja a kommunista kiáltvány 1882-iki orosz kiadásának az előszavában — az európai forradalmi mozgalom előhadát» ... s szemügyre veszi azt a lehetőséget, hogy «az orosz forradalom riadója lesz a nyugaton kitörő munkás forradalomnak». (U. o.)

4. Marx állam elméleti felfogását illetőleg a bolsevizmus nemcsak hogy teljesen annak az alapján áll, hanem különösen a hivatalos szociáldemokráciával szemben jelentékeny irodalomtörténeti érdeme az, hogy határozottan reámutatott a marxizmusban rejlő anarchista elemekre. (V. ö. Kelsen: Sozialismus u. Staat. Leipzig, 1920. 70. 1.) A szociáldemokráciában — és itt elsősorban annak iránytadó német ágára kell gondolnunk — igen erős Lassallenak a hatása. Nemcsak abban, hogy az általános választói jog apostolának a szellemében a fősúlyt a parlamenti tevékenységre helyezi, hanem abban is, hogy az ő szigorúan hegelianus államias felfogásának megfelelően Marx államellenes felfogását mint lényegtelen, vagy mint pusztán a kapitalista osztályállam ellen irányulót tünteti fel s Marx valódi tanítását ekként elhomályosítja. A szociáldemokrata nézés hatása alatt megszoktuk mint két szélső ellentét állítani egymással szembe a szocializmust és az anarchizmust. Pedig a kommunista társadalmi berendezkedés végső ideáljára vonatkozólag a legteljesebb a megegyezés Marx és a kommunista anarchisták között. Egyrészt Marx is a legtökéletesebb államnélküliség állapotának, az önkéntes emberi asszociációk keretében lefolyó társadalmi életnek a beköszöntését jósolja, másrészt a kommunista anarchisták is a termelésnek és fogyasztásnak teljes szocializálását, társadalmi szervezettségét óhajtják. Abban a délíbabos

anarchista utópiában, hogy a társadalmi gazdálkodásnak ez a szervezett rendje minden kényszer nélkül, pusztán az emberi természetből folyó harmonikus összeműködés alapján fog létrejönni, a «tudományos» szocializmus megalapítója is teljes mértékben elmerül. Az emberi természet gyökeresen át fog alakulni, «a munka — mondja Marx — nemcsak az élet eszköze, hanem épen elsőrendű, életszükségletté lesz» s «az egyének általános emelkedésével a szövetkezeti gazdaság kútjai (is) bővebben fogognak folyni», úgy hogy teljesen felesleges lesz a jog is, amely az élet javainak elosztását rendezi, mert azok korlátlan mennyiségben mindenkinek szabad rendelkezésére fognak állani. (A gothai program kritikája. I. 3. pont.)

Az állam nélküli harmonikus társadalmi rendnek ezt az utópiáját megtaláljuk a modern szindikalistáknál is. Egyúttal azt a törekvést is, hogy ezt az utópiát a teremtő munka örömeire («artisan artist») alapított pszichológiai megfontolásokkal tudományosan elfogadhatóbbá tegyék. Ezen törekvésben találkozik velük Lenin is, aki a Marx-féle anarchista utópiát szószerint elfogadva, a maga pszichológiai «m e g s z o k á s - e l m é l e t v e l» a marxizmus felfogását e téren egy határozott lépéssel továbbfejleszti. «A mi végcélunk — mondja — az állam megszüntetése» és ez lehetséges lesz, «mert az emberek meg fogják szokni, hogy a társadalmi együttélés elemi törvényeit erőszakoskodás és alárendelődés nélkül megtartsák.» (Állam és forradalom. 75. 1.) Egy új. nemzedék fog előállni, mert «a kapitalista kizsákmányolás megszámlálhatatlan borzalmaitól . . . megszabadult emberek lassanként hozzászoknak majd, hogy a legelembb, évszázadok óta ismert és évezredek óta minden hagyományban ismételt szabályait a társadalmi együttélésnek megtartsák. Csak a szokás hozhat és hoz kétségtelenül létre ily hatást, mert milliószor megfigyelhetjük magunk körül, mily könnyen megszokják az emberek a társadalmi együttélés szabályait, ha nincs kizsákmányolás, ha nem látítja fel őket semmi...» (U. o. 81—82.) «Nem vagyunk utópisták — mondja továbbá igazán kevés meggyőző erővel — és semmiesetre sem tagadjuk annak a lehetőségét és kikérülhetlenségét, hogy (az állam feleslegessé válása után is) egyes személyek kihágásokat fognak elkövetni és szükséges is lesz az ilyen kihágások ellen eljárni. De e célra nincs szükség különös gépezetre. A fegyveres nép oly könnyen és oly egyszerűen fogja ezt végrehajtani, ahogyan a civilizált emberek tetszés szerinti csoportja a mai társadalomban is megteszi oly emberekkel szemben, kik verekedést kezdenek, vagy egy asszonyon erőszakot akarnak elkövetni.» (U. o. 83.) Gyönyörű szép képet mutat tehát ez a Lenin-féle «harmonikus» társadalmi együttműködés, amelyben az állam büntető hatalmának a működését a tetszés szerinti «szabad» lincselés helyettesíti!

Lenin azonban érzi, hogy a központosított termelés vezetésének a funkcióját is el kell látnia majd az állam nélküli társadalomnak is. Felállítja ezért azt az elméletet, mely szerint az állami funkciók a fejlődés rendjén mind egyszerűbbé válnak, míg végre pusztán csak feljegyzésekből és ellenőrzésből fognak állani. Ezeket a pusztára mechanikus műveleteket az egész lakosság el tudja majd látni, úgy hogy az

állam tevékenységére e tekintetben sem lesz szükség. (I. m. 71. 1.) Ezen elmélettel Lenin egy újabb irányban fejlesztette tovább a Marx-féle anarchizmus elméletét. Azonban a saját elmélete is igen nagy mértékben továbbfejlesztésre szorul, minthogy nem mondja meg, hogy vájjon ezt az általános «ellenőrzést» is a lincselés alakjában óhajtja-e megszervezni?

Az állam nélküli társadalomnak utópiájában megegyeznek egymással bolsevizmus, marxizmus, anarchizmus és szindikalizmus. Ez a megegyezés azonban még tovább is megy. Az említett irányok — az anarchisták közül azonban már csak az ú. n. «forradalmi» anarchisták tartanak ezen az úton velők együtt — alapjában egy véleményen vannak abban is, hogy az ideál megvalósításához e r ő s z a k o s eszközök forradalmi útján juthatni el. Kétségtelen, hogy Marxnak is ez volt az álláspontja. Bár nem olyan kivételt nem tűrő határozottsággal mint a bolsevizmusnak, amiáltal ez kétségkívül már valamelyest eltér a marxi állásponttól. Marxnak és Engelsnek különösen következő két nyilatkozatát állíthatni e tekintetben a bolsevizmus ellen Csatsorba. «Nem tagadom, — mondta Marx 1872-ben egy amsterdami népgyűlésen, — hogy vannak államok, mint Amerika, Anglia, és ha a ti berendezéseiteket jobban ismerném, talán hozzátenném még, hogy Hollandia is, amelyekben a munkások békés úton eljuthatnak céljukhoz. De nem minden országban van az így.» És Engels 1895-ben Marx «Osztráhyarcok Franciaországban» c. műve új kiadásához írt előszavában határozottan visszautasítja a forradalmi taktikát: «A meglepetéseknek, csekély kisebbségek által öntudatlan tömegek élén végrehajtott forradalmaknak az ideje lejárt ... a propaganda és parlamenti tevékenység lassú munkássága tűnik fel . . . a párt legközelebbi feladata gyanánt . . . mi «forradalmárok», «felforgatók,» sokkal jobban virágzunk a törvényes eszközök használata, mint a törvényellenesek és a felforgatás mellett». Bizonyos, hogy Lenin ezekkel a helyekkel diametralis ellentétbe kerül. Bizonyos azonban az is, hogy a fenti két kiszakított alkalmi nyilatkozat nem tükrözi híven vissza Marx egész rendszerének szellemét. És kétségtelen az is, hogy a bolsevisták a maguk egyoldalú forradalmi álláspontjával sokkal közelebb állanak a marxizmushoz, mint azok a szociáldemokraták, kik a «forradalmi» jelző alatt kifejezetten már csak a mai társadalmi rend alapját képező magántulajdonnal szemben elfoglalt gyökeres ellenzéki álláspontot értik, s az erőszakos forradalom lehetőségét inkább már csak elméletben tartják fenn. Nem is szólva a revizionista irányról, amely nyíltan elveti a forradalmi taktikát és a szocializmushoz a társadalmi reform útján óhajt eljutni.

Már lényegesebb az eltérés marxizmus és bolsevizmus között magára a forradalomra vonatkozó felfogásban. Marx felfogásának megfelelőleg «A harc útja» c. iratában Lenin határozottan visszautasítja ugyan a blanquizmust, amely «a hatalomnak kisebbség általi elfoglalása, míg a Munkás-stb. Tanácsok köztudomás szerint egyenes és közvetlen szervei a népt ö b b s é g é n e k». (5. 1.) Radek azonban már egészen más húrokat penget: «Sehol a világon — mondja — nem fog a forradalom a lakosság t ö b b s é g é n e k akciójaként megindulni». (A szoc. fejl. stb. 32. 1. V. ö. u. o. 27, és 28. 11.) A III. Internationale II. moszkvai kongresszusán 1920. aug.-ban

megállapított irányelvek pedig nyíltan kimondják, hogy: «Addig ameddig a proletariátus nem foglalta el az államhatalmat, — a kommunista párt szervezett soraiban csak a munkások kisebbsége lesz; a proletárpárt hivatása az, hogy a munkások többsége hangulatának ellenszegüljön és a proletariátus történelmi érdekeit mindenek ellenére képviselje, ... a párt arra való, hogy a tömegek előtt járjon és utat mutasson nekik». (17. l.) Ez az arisztokratikus elv, a kiváló kisebbségek forradalmi szerepének ezen nyomatékos kiemelése amennyire eltávolítja a bolsevizmust a marxismustól, épp annyira közel hozza a szindikalizmushoz és az anarchizmushoz. Egyúttal jellegzetes orosz vonás rajta, maradványa a cárizmus ellen küzdő földalatti titkos társaságok szellemének s másrészt eredménye annak a belátásnak, hogy a bolsevista orosz államhatalom mögött is csupán az orosz nép elenyésző kisebbsége áll.

A forradalom az osztályharc legélesebb formája. Az, hogy Marx összes elméletei közül az osztályharc-elméletet helyezte a saját tanításának és gyakorlatának a középpontjába, a bolsevizmus jellegzetes sajátossága. Ebben tökéletesen megegyezik a szindikalizmus felfogásával. Az anarchizmussal már kevésbé jár e tekintetben egy úton, mert a revolutionista anarchizmus inkább egyéni akcióknak, mint osztályharcnak kedvez. A kiváló kisebbségek forradalmi szerepének az a hangsúlyozása, amelyre fentebb reámutattunk, különben már inkább az osztály érdekében való harc, mint az osztályharc hirdetése és így többé-kevésbé ellentétben van az osztály küzdelem gondolatával.

Az osztályharc és osztályellentétek rendkívüli kiélezésével függ össze a bolsevizmusnak a proletárdiktatúráról vallott sajátos felfogása.

Az a tanítás, hogy a kapitalizmus korszakából a legnagyobb forradalmi megrázkódtatások árán sem lehet egyenesen az ideálisnak feltüntetett államnélküli kommunista társadalomba jutni, hanem hogy a proletárforradalom győzelme és a régi államhatalom összetörése után magának a proletariátusnak kell az államhatalmat a kezébe vennie, hogy az átmenetet a kommunista társadalomba előkészítse, hogy tehát a kapitalista pokolból csak a proletárosztályállam, a proletárdiktatúra tisztító tüzén át juthatunk az államnélküli kommunista paradicsomba, lényeges részét képezi a marxizmusnak. És egyik jellemző példája Marx dialektikus felfogásának, hogy amiként szerinte a kapitalizmus legteljesebb, gigantikus kifejlődése után következik be összeomlása és az ellentétes szocialista rend általi felváltása, akként az államhatalomnak tökéletes megszűnését az államhatalomnak a szocializmus uralma alatti rendkívüli fokozódása, az állami beavatkozásnak a termelési tényezők állami tulajdonbevétele folytán, a gazdasági élet egészére való kiterjesztése előzi meg.

Éppen ebben rejlik a marxizmus alapvető különbsége az anarchizmussal szemben, mely utóbbi irány az állam azonnali megszüntetését követeli s semmit sem akar tudni az átmeneti szocialista osztályállamról. Az anarchizmushoz hasonló állásponton van különben a szindikalizmus is, amely szintén elutasítja a proletárdiktatúrát.¹

Marxizmus, bolsevizmus és szociáldemokrácia ellenben megegyeznek

¹ V. ö. Sor el: La Décomposition du Marxisme. Paris 1908. p. 61.

abban, hogy a kapitalista osztályállamra a proletárosztályállamnak kell következnie, amelynek a feladata éppen a szocializmus megvalósítása és az osztálykülönbségek eltörlése.

A proletárdiktatúra gondolata tehát az említett rendszereknek a vízvonalasztója.

Az arra vonatkozó felfogásban, hogy milyen legyen a proletár osztály-állam, a szociáldemokrácia, a bolsevizmus és a marxizmus felfogása is elválik azonban egymástól. A szociáldemokrácia hajlandó a proletárdiktatúrában egyszerűen a jelenlegi államhatalomnak a szociáldemokraták általi birtokbavételét és a proletárság osztályérdekében való gyakorlását látni, míg a marxizmus és a bolsevizmus szerint a régi államhatalmat teljesen össze kell törni és egy új elvek alapján berendezett államhatalmat kell helyébe állítani. Hogy milyen legyen most már az új osztályállamnak ez a berendezése, ebben a kérdésben a bolsevizmus is lényegesen eltér a marxizmustól.

Marx maga nem foglalkozott részletesen a proletárdiktatúra szervezetének kérdésével. Az 1871-iki párizsi kommün tapasztalatait tárgyalva jegyzi meg, hogy az «a munkásosztály kormánya volt, az a végre felfedezett politikai forma, amely mellett a munka felszabadítása megtörténhetett». (Bürgerkrieg in Frankreich. Leipzig, 1876. 30 l.) A párizsi kommün alkotmánya képezi tehát Marx eme alkalmi megjegyzése szerint a proletárdiktatúra mintaképét. És eszerint olyan állami berendezkedést ért alatta amely nem ismeri az államhatalmak megosztását, — «a kommün nem parlament, hanem dolgozó testület akart lenni, végrehajtó és törvényhozó egyidőben» (u. o. 26.), — és amely az antik közvetlen demokrácia elveit viszi be az államéletbe azáltal, hogy az általános választói jog alapján választott «képviselők bármikor visszahívhatók és választóik utasításához köthetők voltak» (u. o. 28). A parlamentarizmussal együtt továbbá a bürokrácia is megszűnik ebben az államban minden közszolgálati tisztiségnek bármikori visszahívhatóság mellett választás útján történő betöltése és a javadalmazásnak a közönséges munkabér színvonalára való leszállítása folytán. (U. o. 26.) A bürokratikus hivatalnokseregen kívül eltűnik végül az állandó hadsereg és a rendőrség is, s helyüket a polgárőrség foglalja el.

A párizsi kommün proletárdiktatúrájának akar hű mása lenni a s z o v j e t r e n d s z e r, amely államszervezeti formában a bolsevizmus megtalálni véli a proletárdiktatúra egyedül helyes alakját. Valóban sok a hasonlóság a párizsi kommün és a szovjetalkotmány között. A szovjetrendszerben is ismeretlen az államhatalmak megosztása, ez is állást foglal a parlamentarizmus és a bürokrácia ellen. A szovjetrendszer is a közvetlen demokrácia elveit óhajtja belevinni az államéletbe a választottak bármikori visszahívhatósága, az imperatív mandátum és a rövid választási időközök által.

És éppen a közvetlen demokrácia elveinek a megvalósulását a párizsi kommün berendezkedésénél is tökéletesebben volna hivatva előmozdítani az a gondolat, amely a szovjetrendszernek a legeredetibb és elméletileg legfontosabb alkotórésze: «a termelő egységeknek, a gyárak és bányáknak a területi választó egységek helyébe való helyezése». (Lenin,

A polgári demokrácia és a proletárdiktatúra. 7 1.) A párizsi kommün választói joga még a területi beosztás alapján gyakoroltatott, ezzel szemben «a tanácsállam az állami szerkezetet már azzal is közelebb viszi a tömegekhez, hogy választói egységnek és az állam alapsejtjének nem a területi kört teszi meg, hanem a termelési egységet (műhelyt, gyárat)». (Az oroszországi kommunista párt programja. 11 1.) Mert amint Trotszki részletesen is kifejti: «(a szovjetek) közvetlenül szerves emberi csoportosulásokra, amilyenek a gyár, a műhely, a falusi község, az ezred és hasonlók, támaszkodnak», és ezáltal «a képviselőnek választóival való direkt és közvetlen összefüggését biztosítják». Míg a területi elv alapján választott képviselő «a választóknak arra a laza összefüggésű tömegére támaszkodik csupán, amely széjjel hull, miután neki a megbízást megadta», addig «a szovjetválasztók munkájuk és létük feltételeinél fogva állandóan egymáshoz vannak kötve, folytonosan szemmel kísérik megbízottjukat, bármely pillanatban felelősségre vonhatják, bíróság elé állíthatják, visszahívhatják és más megbízott által pótolhatják». (Von der Oktober-Revolution bis zum Brester Friedensvertrag. Belp-Bern, 1918.321.) A politikai tudomány szempontjából ez talán az egyedüli értékes gondolat, amely a bolsevista elmélet sivatagjában termett: eredeti megoldási módja annak a feladatnak, hogy hogyan lehetne az antik közvetlen demokrácia gondolatát a modern nagy államok életében is keresztülvinni.

És a bolsevizmus elmélete itt ismét igen közel jut a szindikalizmus felfogásához. A szindikalizmus is egy gazdasági egységben, a szakszervezetben találja meg azt az organikus sejtet, amelyből a jövő társadalmát felépíthetni véli. (V. ö. Mermeix: Le Syndicalisme contre le Socialisme Paris, 1907. — 308 1.) A gondolat hasonlósága mellett a nagy különbség azonban az, hogy itt nem a proletárdiktatúra osztály államáról, hanem az államnélküli társadalomról van szó, a «főnök nélküli műhely» mintájára szervezett társas együttléről.

Amíg a szovjetrendszernek eddig ismertett elméleti alkatrészei nemcsak hogy teljes összhangban vannak a proletárdiktatúra Marx-szerinti felfogásával, hanem utóbbinak a közvetlen demokrácia felé törekvő alapgondolatát egy igen jelentékeny lépéssel tovább is fejlesztik, addig másrészt a bolsevizmus igen lényegesen különbözik a marxizmustól abban, hogy jelentékeny **a n t i d e m o k r a t i k u s** elemeket is tartalmaz. A bolsevizmus ugyanis határozottan elveti a politikai jogok egyenlőségének elvét, a demokráciát. Politikai jogokat, de mindennemű szabadságjogot is, csupán a proletárosztálynak ad és azokból teljesen ki akarja zárni a burzsoáziát. Az általános választói jog elvét is elveti. Választójoga csak a proletárnak lehet. — Széles néprétegeknek a politikai jogoktól, de még a legelemibb szabadságjogoktól való eme megfosztása, amelyet a proletariátus osztályérdeke indokol, azután a bolsevizmus elméletében olyan fokozást, olyan fordulatot nyer, hogy a proletariátus osztályérdeke magának a proletárosztály tagjainak a jogegyenlőségtől való megfosztását is indokolhatja. A proletárdiktatúrának ebben a felfogásában, amely már magával a proletárdiktatúra osztályuralmi jellegével is ellentétbe jut, domborodik ki a legélesebben a bolsevizmus elméletének demokrácia-

ellenes mivolta. Itt már oligarchiával állunk szemben, amely a legtisztább autokráciává fokozódhatik. Mert hiszen a proletariátus érdeke indokolhatja azt is, hogy magát az egész proletariátust is megfosszuk a politikai és emberi szabadságjogoktól. És Lenin «A szovjethatalom legközelebbi feladatai» c. iratában konzekvensen el is jut az egyes személy diktatúrájának a gondolatáig. «Határozottan nincs elvi ellentét — mondja — a szovjet (azaz szocialista) demokrácia és az egyes személyek diktátori hatalmának alkalmazása között». (30 l.) Igaz, hogy egyelőre csak a termelési folyamat vezetésére nézve állapítja meg, hogy a nagyipar: «az akarat legfeltétlenebb és legszigorúbb egységét követeli» és csak erre nézve dönti el azt a kérdést, hogy: «hogyan lehet az akaratnak eme legszigorúbb egységét biztosítani?» akként, hogy: «Ezrek akaratának egy ember akarata alá rendelése által!» (i. m. 30—31 l.) — de ami a termelési folyamat vezetésének állami funkciójára nézve áll, nem áll-e ugyanaz az állami élet egyéb tereire is? — És az a megállapítás, hogy: «A proletár és polgári diktatúra közötti különbség abban áll, hogy az előbbi csapásait a kizsákmányoló kisebbség ellen intézi a kizsákmányolt többség érdekében» (u. o. 30 l.) a proletárdiktatúra legautokratikusabb szervezését is lehetővé teszi azzal a «népjóléti» indokolással, amelyre a jakobinus «terreur» a maga rémuralmát, a felvilágosult abszolutizmus pedig a maga korlátlan monarchiáját alapította. Amíg azonban a felvilágosult abszolutizmus az emberi észből gondolta megállapíthatni azt, hogy mit kell a népek akarata ellen is a népek érdekében keresztülvinni, addig a bolsevizmus a marxizmus dogmáiból vezeti le, hogy mit kell «a kizsákmányolt többség érdekében» tenni. Ebben rejlik éppen teokratikus jellemvonása.

A demokratikus elveknek ezen kiáltó megtagadása mellett eltörpülnek a szovjetrendszerben rejlő egyéb antidemokratikus vonások, amilyenek különösen a közvetett választási rendszernek túlnyomó alkalmazása és a választói jognak ezzel kapcsolatos egyenlőtlensége. A szovjetállam alkotmánya, amelynek ismertetése feladatunk körén kívül esik, ugyanis az egymás fölé rendelt tanácsok fokozatosan fölfelé haladó olyan hierarchikus rendjét mutatja, amelyben a felsőbbrendű tanácsok az alsóbbrendűekből alakulnak, még pedig az összetételnek olyan szabályozása mellett, amely a városi ipari proletariátus szavazatának sokszoros túlsúlyt biztosít a parasztéval szemben.

A demokráciával szembeni elutasító álláspontjában különbözik a bolsevizmus a leglényegesebben a szociáldemokráciától, amely utóbbinak a demokrácia épen olyan lényeges alkateleme, mint a szocializmus. És e pontban különbözik a bolsevizmus a leglényegesebben a marxizmustól is. Kétségtelen, hogy Marx demokratikus formák közt gondolta a proletárdiktatúra megvalósítását. Nézetünk szerint azonban az Ő felfogásának mégsem olyan lényeges része a demokrácia mint a szociáldemokratáé. Egyik helyében egyenesen a forradalmi terrorizmust hirdeti: «mi is azt fogjuk kiáltani, — mondja, — hogy: Vae victis!... csak egy módon lehet a régi társadalmi rend gyilkos haláltusáját és az új társadalmi rend véres szülési fájdalmait megrövidíteni... a forradalmi terrorizmus útján.»

(Nachlass von Marx, Engels u. Lassalle. Bd. III. Stuttgart. 1902. 117. 1.) És figyelembe kell vennünk azt is, hogy Marx mindig teljesen magától értetődőnek tekintette azt a feltevést, hogy a proletariátus a népesség túlnyomó többségét alkotja egy elenyésző kisebbséggel szemben. Arra nem is gondolt, hogy ez talán még sincsen így és hogy ekként a demokrácia, amely a többség uralmát biztosítja, ellentétbe kerülhet a proletariátus érdekével. A bolsevista írók már gondolnak erre: a történelem, — mondja Trozski, — nem helyezi a proletariátust mindig olyan «kedvező» feltételek közé, amelyek lehetővé tennék, hogy osztályharcát és diktatúráját demokratikus intézmények keretében vezesse. (Von der Oktoberrevolution etc. 95. 1.) És kérdéses lehet, hogy vajjon Marx ilyen kedvezőtlen körülmények közt is ragaszkodott volna-e a demokráciához?

Az az éles ellentét, melybe a szovjetrendszer a demokráciával szemben kerül, szoros összefüggésben van azzal a felfogásával, amely az osztályharc elméletét helyezi az egész rendszer középpontjába. Az osztályharc elmélet kiélesítése logikusan a más osztályhoz tartozók jogfosztásához vezethet. És összefüggésben van a demokratikus egyenlőség elvének bolsevista megtagadása egyszersmind a forradalmi kisebbségek kiemelkedő szerepéről vallott tanítással is. «A proletárpárt hivatása az, hogy a munkások többsége hangulatának elleneszegüljön és a proletariátus érdekeit mindenek ellenére képviselje.» Ez a felfogás igen könnyen elvezethet a saját osztályhoz tartozók politikai jogfosztásához is, a demokrácia teljes negációjához, a legzsarnokabb autokráciához.

Úgy az osztályharc-elmélet kiélesítésében, mint a kisebbségek kiemelkedő forradalmi szerepéről vallott felfogásában a bolsevizmus szorosan érintkezik a szindikalizmus tanításaival. Így természetes, hogy abban a demokráciaellenes felfogásban, amely a szociáldemokráciával és a marxizmussal szemben különös jellemző vonása, a bolsevizmus ismét találkozik a szindikalizmussal. Csakhogy a szindikalizmus még tovább megy, nemcsak a demokráciát utasítja el, hanem az autokraciát is, és egyáltalában minden politikai uralmi formát, amiáltal teljesen egy úton halad az anarchizmussal.

Önként kínálkozik itt a szóbanforgó öt társadalombölcseleti irány politikai felfogásának az összehasonlítása. A szociáldemokrácia a fősúlyt a parlamenti tevékenységre helyezi, leglényegesebb követelése a demokrácia éltető eleme a politikai tevékenység. A marxizmus már állást foglal a parlamentarizmussal szemben, különösen a proletárdiktatúra idejére nézve, ragaszkodik azonban a demokráciához és a politikai tevékenységhez. A bolsevizmus nemcsak a parlamentarizmussal, hanem a demokráciával is éles ellentétbe kerül, fontosnak tartja azonban a politikai tevékenységet.¹ A szindikalizmus nemcsak hogy állást foglal a parlamentarizmus és a demokrácia ellen, hanem legélesebben helyteleníti minden politikai tevékenységet is, s a munkásosztály küzdelmét pusztán gazdasági téren óhajtja megvívni. A parlamentarizmus, a demokrácia és a politikai tevékenység elítélésében teljesen egy véleményen van vele végül az anarchiz-

¹ A kommunista forradalom és irányelvei. 16. 1.

mus, amely minden politikai forma, állam és jog megszüntetésére törekszik.

Hálás feladat volna az említett társadalombölcseleti irányok hasonlóságait és különbségeit részletesebben vizsgálni, belemerülve nemcsak politikai, de világfelfogásbeli és társadalombölcseleti nézeteik finomabb elemzésébe. A bolsevizmus, marxizmus, szindikalizmus, anarchizmus és szociáldemokrácia viszonyának részletesebb eszmetartalmi analíziséről a jelen szűk keretek között azonban le kell mondanunk.

Hasonlóképen le kell mondanunk arról is, hogy a bolsevizmus fentkifejtett elméletének kritikáját adjuk. Azon elméleteknek a bírálata, amelyek a bolsevizmus legsajátosabb alkotóelemei, a parlamentarizmus és a demokrácia kérdései körül pro és kontra folyó irodalmi harc forgatógába sodorna. Azon alapvető felfogások kritikája pedig, amelyek változás nélkül jöttek át a marxizmusból a bolsevizmusba, a szocializmus irodalmának sűrű vadonjába vezetne.

Nem vizsgálhatjuk azt sem, hogy milyen viszonyban áll a bolsevista elmélet a bolsevizmus gyakorlatához, habár nézetünk szerint a bolsevizmus elméletének legélesebb kritikáját éppen a bolsevizmus gyakorlata szolgáltatja.

Visszatekintve a bolsevizmus elméletének ismertetésére, csupán két rövid kritikai megjegyzést óhajtunk tenni. Az egyik annak a megállapítása, hogy az anarchista társadalom utópiáját a bolsevizmus minden más szocialista iránynál élesebben helyezte az elmélet homlokterébe. Ez képezi a bolsevizmus minden törekvésének, összes erőfeszítéseinek végső célját. Aki tehát nem hisz annak az aranykornak az eljövételében, amidőn az emberek minden kényszer nélkül olvadnak össze a társadalmi együttműködés nagy harmóniájába, amikor mindenki belső szükségszerűségtől hajtva munkálja nem a saját, hanem a mások boldogságát, amikor az élet javai olyan korlátlan mennyiségben állanak rendelkezésre, hogy mindenki minden szükségletét tetszés szerint korlátlanul kielégítheti, — aki ezt a csalóka utópiát odautasítja, ahová való, az álmok és mesék, a cukorhegyek és a jótékony tündérek birodalmába, annak a bolsevizmus elméletét is el kell utasítania. A másik megjegyzésünk pedig az, hogy még ha hinni tudnánk is a természet termő- és az emberi munka teremtő erejének mértéktelen fokozódásában s különösen az emberi természet gyökeres megváltozásában, a legteljesebb felebaráti szeretet, önzetlenség és önfeláldozás tökéletes uralmában, akkor is kételkednünk kellene abban, hogy az emberiség eme hatalmas érzelmi átalakulásához éppen az érzelmeknek az a tökéletes lebecsülése és ledurvulása vezessen, amely a bolsevizmus elméletének, illetve gyakorlatának a jellemző vonása. Beszélnek ők is magasabb kommunista erkölcsről; szeretnék, ha «a munkakötelesség és a munkabecsület új öntudatának» önfeláldozó enthusiasmsusa ellöntené az emberiség lelkét. (Trotzki: Munka, fegyelem és rend mentik meg a szovjetköztársaságot. Vörös Könyvtár 4—5. füzet. 23. 1.) — de számíthatnak-e erre, ha az erkölcs csupán «az árútermelés viszonyainak a visszatükröző-

dése?» Ha van átmenet a kapitalista pokolból a kommunista paradicsomba, úgy ez az út semmiesetre sem a proletárdiktatúra tisztítótűzén keresztül vezet. Mert az a pusztító áradat, amely lerombol mindent, ami magasabbrendű, ami az ember érzelmi és szellemi világának finomabb alkotása, amely a tesli munkát állítja az értékek hierarchiájának a csúcspontjába, nem tisztítótűz, amely megtisztítana a földi indulatok salakjától, hanem tenger, amely átítatja azt, aki benne gázol, materializmussal, osztálygyűlölettel és vérell. —

A bolsevizmus elméletével foglalkozó soványka irodalommal szemben pedig csak egyet óhajtanánk kiemelni, s ez az, hogy a bolsevizmusnak a marxizmussal való összehasonlításánál sohasem szabad szem elől téveszteni Marx rendszerének az egészét. A marxizmus egy csomó olyan elméletnek a foglalója, amelyek egymással sokszor a legélesebb belső ellentmondásban vannak. Ha tehát külön-külön szemléljük őket, úgy konzekvensen sokszor a marxizmus egészével igen erős ellentétbe kerülhetünk. Ennyiben igaz van Bernsteinnek, aki szerint «ma úgy áll a dolog, hogy Marxból és Engelsből mindent be lehet bizonyítani.» (Die Voraussetzungen des Sozialismus u. die Aufgaben der Sozialdemokratie. Stuttgart. 1916. 19.1.) Marx egyes elméleteinek szoros egymásbakapcsolódása, az egész rendszer logikai szilárdsága csakis Marx felfogása szerint van meg. Háládatos feladat volna kimutatni, hogy az a látszólagos harmónia, amelyben egyes tanításai egy egységes világfelfogás egészébe egyesülnek, valójában egy «bellum omnium contra omnes».

A marxizmus belső ellentmondásaira való utalással egyúttal arra is felóhajtanók hívni a bolsevizmus kritikája iránt érdeklődő olvasó figyelmét, hogy logikailag is milyen ingatag az a talaj, amelyen a bolsevista elmélet felépül, egészen eltekintve attól, hogy a marxista elméletek felelt a maga megörlő kritikáját «az idő vasfoga», az élet fejlődése is gyakorolta.

A marxizmus jellemzője nem a benne foglalt egyik vagy másik elmélet, amelyek legtöbbször az eredetét már a Marx előtti irodalomban is világosan ki lehet mutatni, hanem a benne foglalt alapmotívumoknak sokszor ellentmondó sajátos variációja. A disharmoniák éppen úgy beletartoznak Marx társadalombölcseleti elméleteinek az orkeszterébe, mint egy Strauss Richárd-féle operába. Eduárd Bernstein, aki a marxizmusból ezeket a disharmoniákat óhajtotta kiküszöbölni (i. m. 19. 1.) ezen az úton semmi esetre sem juthatott el a «marxizmus kiépítéséhez.» (U. o.)

A marxizmus egy grandiózus mozaik-kép, amely igen különböző színű kövekből van összerakva; nem lehet belőle egy bizonyos színű követ kiemelni s ahhoz mérni valamely új elmélet színkeverékének az összhatását. A bolsevizmus elméletével foglalkozó irodalom rendszeren erről feledkezik meg. Nem szokták az összehasonlításnál a marxizmus épületét a kellő perspektívát nyújtó távolságból nézni. A bolsevizmus teóriáját Marx egyes elméleteivel vagy pedig munkáiból s leveleiből kiszakított egyes idézetekkel mérik. Innét van, hogy Kautsky, Diehl és Mautner munkáit olvasva, arra a meggyőződésre kellene jutnunk, hogy a bolsevizmus a legkiáltóbb ellentétben van a marxizmussal. De még Sombart is, aki pedig hozzá van szokva a tág perspektívákhoz, azt állítja, hogy a

bolsevizmus és az ő szocialista ellenfelei egyenlő joggal hivatkozhatnak Marxra, minthogy a marxizmusban két tökéletesen ellentétes lélek lakozik: a revolucionisztikus és az evolucionisztikus világnézet kiegyenlíthetetlen ellentéte ütközik benne egymással össze. (I. m. 145. 1.) Ha Sombart a marxizmus filozófiai felfogásának alapvető részét képező «dialektikus módszert» kellőképpen figyelembe vette volna, úgy be kellett volna látnia, hogy a revolucionisztikus világnézet [és a fejlődésnek Marx szerinti felfogása nincsenek egymással kiegyenlíthetetlen ellentmondásban. Marx felfogása szerint a társadalmi evolúció is dialektikus módon, ellentétekben, halad: a dialektikus fejlődésmenet pedig, amelyben a fejlődés minden irányának először a teljes egyoldalúság végletéig kell kiéleződnie, hogy azután összeomolva az ellentétes irányba átsavjjon, tág teret enged az erőszakos forradalmi átalakulásoknak. Marxnál az evolúció is revolucionisztikus, minthogy a porosz reakció filozófusának, Hegelnek «dialektikus módszere» forradalmi természetű. Ezért nem lehet a marxizmust a Darwin-Spencer-féle modern fejlődési elmélettel összhangba hozni. És épen ezért a lassú, fokozatos, szerves fejlődést valló evolucionisztikus felfogás kevesebb joggal hivatkozhatik Marxra, mint a bolsevizmus «revolucionisztikus» felfogása.

Nézetünk szerint a bolsevizmus a szocializmus valamennyi iránya közül a legközelebb áll a marxizmushoz. Sok joggal állíthatja, hogy «valódi, hamisítatlan marxizmus». Ezt nem a bolsevizmus érdeméül gondoljuk megállapíthatni, hanem inkább talán a marxizmus hátrányára.

Az új elmélet tehát legnagyobbbrészt nem új. Sombart leszögeztetőnek véli, hogy a bolsevizmus eszmekörében egyetlen olyan gondolat sincsen, amely legalább ötvenéves múltta ne tekinthetne vissza. (I. m. 148.) Azonban a társadalmi elméletek világában hasonló a helyzet mint a filozófiában: egy néhány régi alapvető motívum új és új variációja az a váz, amelyen az egymást felváltó rendszerek felépülnek. Eredetiségük épen ezen variáció sajátos voltában, a beállítás újságában rejlik. S ezért a bolsevista elmélettől sem tagadhat meg minden önállóságot az, aki felismeri, hogy tanításai egy rendkívül karakterisztikus egészéé egyesülnek.

Moór Gyula.